

اسنادی از تشکیل قشون شرق

• غلامرضا آذری خاکستر

تشکیل نیروی نظامی در شرق شد. به خصوص تشکیل نیرویی نظامی که قابلیت انعطاف‌پذیری در کویر داشته باشد. وضعیت قشون قاینات تا سال ۱۳۲۸، طبق گزارش‌های موجود، براساس سال‌های قدیم بود و تغییری سوای اسم در ادارات داده نشد؛ هر چند در سال ۱۳۲۷ هـ. ق، طبق تلگراف سپهدار اعظم به شوکت‌الملک، دستوراتی در باب قشون قاینات داده شده است. این قشون در سال ۱۳۲۹ هـ. ق، از دو اسکادران تشکیل شد. اسکادران اول از ۸ نفر به عنوان پیش‌سان و ۴ دسته ۲۵ نفری تشکیل شد که در مجموع ۱۰۸ نفر و اسکادران دوم از ۶ نفر پیش‌سان و چهار دسته ۲۵ نفری تشکیل می‌شد. درجات اسکادران عبارت بود از یاور رژیمان، سلطان، سررشته‌دار، آجودان، بیرقدار، وکیل بیرق، وکیل باشی، نایب اول، نایب دوم، وکیل راست و وکیل چپ.

سوار سیستان هم در سال ۱۳۲۹ هـ. ق مرکب از دو اسکادران در مجموع ۲۱۵ نفر، اسکادران اول مرکب از چهار دسته به اضافه پیش‌سان بود. این نیروها عموماً از محل‌هایی چون شریف‌آباد، نصیرآباد، ده پریک، قلعه نو، خواجه‌احمد، قاسم‌آباد، جهان‌آباد، محمدآباد، تقی‌آباد و دولت‌آباد که جزء نواحی سیستان هستند، فراخوانده می‌شدند.

یک گروهان قشون قاینات عبارت بودند از: نایب اول (یک نفر)، نایب دوم (یک نفر)، وکیل (۴ نفر)، سرجوقه (۸ نفر)، طبال (۲ نفر)، شیپورچی (۲ نفر)، سرباز (۷۰ نفر).

هفت گروهان پیاده در قاینات وجود داشت که در مجموع ۲۸۰ نفر بودند و در سیستان ۲۱۰ نفر که در مجموع ۴۹۵ نفر بودند. موزیکانچی دو با طالبان در قاینات ۳۰ نفر بودند و در سیستان ۱۶ نفر که در مجموع ۴۶ نفر بودند.

مهم‌ترین مسأله برای خاندان علم تشکیل نیروی جمازه سوار در شرق بود که از ویژگی‌های قشون قاینات و سیستان به شمار می‌رفت. این نیروها عموماً در مناطق کویری مورد استفاده قرار می‌گرفت. در منطقه قاینات و سیستان نیز، به واسطه کویری بودن، استعداد تشکیل این نیرو وجود داشت و وسیله حمل افراد مسلح شتر بود. گویا نیروی جمازه ابتکار نادرشاه افشار بوده است. او نیروی جمازه‌سوار و زنبورکچی را در برخی از جنگ‌های هندوستان به کار می‌برد؛ این نیروها از نفرات بلوچ بوده‌اند.

نیروی جمازه‌سوار قاینات و سیستان، بنا بر نیاز مناطق، به مأموریت‌های نظامی گسیل می‌شدند، تعداد این نفرات نیز متفاوت ذکر شده است. در سال ۱۳۳۲ هـ. ق، تعداد نیروی مأمور در نهبندان سی نفر همیشه

در مجموعه اسنادی که در اداره اسناد آستان قدس نگهداری می‌شود، اسنادی از خانواده علم وجود دارد. یکی از موضوعات این اسناد مکاتباتی درباره چگونگی تشکیل قشون در شرق ایران است. در این پژوهش، پس از بررسی و ارزیابی ۳۰۰۰ برگ سند، در نهایت ۳۰۰ برگ سند انتخاب و برای انتشار استنساخ شدند.

بعد از مشروطیت، مهم‌ترین مسأله که در حوزه حکمرانی شوکت‌الملک اتفاق افتاد، حضور نیروهای بیگانه در شرق ایران و مشکلات خاص آن بود. مسائل خاص مشروطیت در بسیاری از موارد مشکلاتی برای حکمرانی قاینات و سیستان پیش آورده بود که دولت مرکزی از حمایت و ارائه امکانات به این قسمت ناتوان بود.

مقارن مشروطیت ایران، منطقه سیستان و قاینات شاهد شرارت‌ها و چپاول‌هایی از سوی بلوچ‌ها بود. غارت و دزدی در این منطقه بسیار گزارش شده بود. شوکت‌الملک در تلاش بود تا امنیت را به منطقه بازگرداند و بهترین گزینه را برای این امر، تشکیل قشونی منظم به سبک جدید می‌دانست. تشکیل نیروی نظامی توسط شوکت‌الملک و رفورم این نیرو، مکاتباتی از سوی شوکت‌الملک با تهران در پی داشت. این مکاتبات سال‌ها طول کشید و سرانجام در سال ۱۳۳۰ موفق به

فقط نیروهایی که مأمور سیستان بودند حقوقشان بیشتر بود، بر این اساس توپچی سیستان ۹۰ قران حقوق می گرفت که تقریباً دو برابر مواجب توپچیان قاینات بود.

توپ و سلاح‌های توپخانه قاینات و سیستان از هندوستان خریداری می شد و سلاح نیروی نظامی این منطقه را ورنلد کوتاه و ورنلد بلند تجارتنی تشکیل می داد، ضمن آنکه به هر نفر حداکثر ۴۱ فشنگ و حداقل ۶ فشنگ تحویل داده می شد.

اداره سواره نظام قاینات و سیستان هم با تشکیل قشون جزو واحدهای اصلی آن بود. این نیرو نقش اساسی در مسائل امنیتی منطقه داشته است و معمولاً در نواحی سرحدی برای جلوگیری از اغتشاشات خدمت می کردند. فرماندهی نیروی سواره نظام قاینات با کلنل علیقلی خان وزیری بود. وی در بیرجند سواران خوبی تربیت کرد. در جنگ بین الملل اول، موقعی که انگلیسی‌ها سپاهیان خود را از هندوستان وارد ایران می کردند و قصد ورود به سربرازخانه بیرجند را داشتند، کلنل در بر آنان سخت مقاومت کرد و از ورود سربازان انگلیسی به سربرازخانه جلوگیری نمود. مشکل اساسی نیروی سواره نظام قاینات و سیستان، همچون دیگر نیروهای نظامی، نرسیدن حقوق و مواجب به موقع بود. به طوری که در پاره‌ای از مواقع شوکت‌الملک مجبور می شد از حقوق خود مواجب آنها را بپردازد. کل حقوق سواره نظام سیستان در یک ماه، در سال ۱۳۳۷ هـ. ق. ۱۱۸۴ تومان بود. در این سال عباس قلی خان فرمانده سواره نظام بود و ۷۰۰ قران حقوق داشت، سایر درجات همچون آسپیران ۱۸۰ قران، سواره ۹۰ قران و سرجوقه ۱۱۰ قران حقوق می گرفتند، کل نیروی سواره نظام قاینات ۱۱۱ نفر بود که این تعداد می بایست دارای اسب‌های خوبی باشند برای مأموریت‌ها می بودند. در برخی از موارد هم به نظامی‌ها از اسب‌های شوکت‌الملک می دادند که در قاین و مژن آباد در خدمت سواره نظام بودند.

حاضر خدمت بودند و از آن حدود محافظت می کردند و عده‌ای از آنها در جنگ با اشراز مقتول و مجروح شدند.

حقوق این نیروها، در سال ۱۳۳۲، روزانه دو قران بوده است و درجاتی چون نایب دوم، وکیل اول، وکیل و تابین، بر حسب لیاقت، به جمازه سوارها می دادند.

توپچیان یا نیروی توپخانه از دیگر نیروهای نظامی شرق و محل استقرار آنان در دو نقطه قاینات و سیستان متمرکز بود. هر یک از این نیروها تحت فرماندهی یک نفر بودند. مجموع افراد توپخانه قاینات ۶۰ نفر بودند. طبق اطلاعات موجود در اسناد، سابقه وجود توپچیان در منطقه قاینات به سال ۱۳۲۲ هـ ق برمی گردد. عمده مشکلی که توپچیان قاینات با آن مواجه بودند حقوق و مواجب بود. در سال ۱۳۳۰ هـ ق، نرسیدن حقوق و مواجب به این نیرو موجب شد که نیروهای توپچی قاین اظهار کنند اگر حقوق پس افتاده آنان به زودی نرسد، به سوی مشهد حرکت خواهند کرد. یک نفر توپچی مأمور قاین، در این سال، ماهیانه ۱۵ قران و ۱۵ من گندم حقوق داشته است. بنابراین سندی که تاریخ آن مربوط به رجب ۱۳۳۲ هـ ق است، وضعیت نیروی توپخانه قاینات بی نهایت پریشان شده بود؛ به طوری که صبح و عصر مشغول مشق نظامی بودند و تعطیلی نداشتند. به واسطه گرم شدن هوا، ۲/۵ ساعت در صبح و دو ساعت در غروب به مشق حاضر می شدند. نرسیدن حقوق و مواجب باعث شده که توپچیان به واسطه گرسنگی از خدمت فرار کنند. به جرأت می توان گفت مسائل حقوق قشون قاینات و سیستان از جمله مشکلاتی بود که فرماندهان همواره با آن روبه‌رو بودند. فرمانده توپخانه قاینات در سال ۱۳۳۳ میرزا علی اکبرخان بود که ۷۰۰ قران حقوق داشت. دیگر درجات توپخانه از قبیل وکیل باشی ۸۰ قران، وکیل ۷۰ قران، سرجوقه، ۵۵ قران، شیپورچی ۴۵ قران، توپچی ۴۵ قران و اصناف هم ۱۲۰ قران حقوق می گرفتند.

علاوه بر اسناد قشونی، اسنادی از حضور نیروی نظامی دول خارجی وجود دارد که در برگیرنده اطلاعات جامعی از روابط خاندان علم با دولت‌های خارجی است.

خراسان بزرگ در شرقی‌ترین نقطه ایران همواره شاهد وقایع و تحولاتی بوده است که نقش اساسی در جامعه ایران داشته است. انتشار اسناد و نوشته‌های پیرامون خراسان در عصر قاجار، اهمیت خاصی دارد. چرا که شاهان قاجار توجه خاصی نسبت به این منطقه داشتند و حتی اهمیت این منطقه دور از دید کشورهای استعمارگر هم نبوده است و به عناوین مختلف مرزهای خراسان در معرض تهاجمات و تجاوزات بیگانگان بوده است.

مرکز اسناد آستان قدس رضوی گنجینه عظیمی از اسناد متعلق به خراسان را داراست، که بخشی از این اسناد متعلق به حضور دولت‌های بیگانه در شرق ایران است. اسناد حضور دولت‌های روسیه، انگلیس و آلمان در خراسان بازگوکننده تهاجم این دول و کسب امتیازات و رقابت‌های وجود در عرصه بین‌المللی است. وقوع جنگ جهانی اول و تحولات آن ایران را هم ناخواسته به معرکه جنگ کشاند. و حوزه حکمرانی شوکت‌الملک در قاینات و سیستان درنگاه دولت‌های بیگانه تا آنجا اهمیت داشت که با وارد کردن نیروهای خود به این منطقه موجب تحولاتی در منطقه شدند.

از لحاظ موضوعی، اسناد حضور دولت‌های بیگانه در شرق ایران را می‌توان به چند دسته تقسیم کرد.

- ۱- اسنادی که اختصاص به حضور انگلیسی‌ها در شرق دارند.
- ۲- اسنادی که از حضور آلمان‌ها در شرق ایران خبر می‌دهند.
- ۳- اسنادی مربوط به دولت‌های روس، هندوستان و ... در شرق ایران.

اما اسنادی که از حضور انگلیسی‌ها در شرق بحث می‌کنند، اختصاص دارند به موضوعاتی چون تشریفات، سرکشی از ستون‌های سرحدی، ورود به ملک سیاه کوه، حرکت پیاده‌نظام به بیرجند، آمدن نیرو از مشهد جهت کمک به قشون انگلیس و ابلاغیه سفارت انگلیس در مورد تشکیل قشون جنوب در ایران حضور نیروهای آلمانی در منطقه شرق تا آنجا برای روس و انگلیس مهم بود که هرگاه کنسول‌گری‌های این دول خبر از نفوذ آلمان‌ها در منطقه می‌دادند، باعث واکنش سریع آنان می‌شد، به طوری که با تحت فشار قرار دادن حکام محلی و متهم کردن آنها به دوستی با آلمان‌ها و گلایه از آنان، درخواست جلوگیری از ورود آلمان‌ها را می‌کردند. حتی پاره‌ای از منابع چنین نشان می‌دهند

که تشکیل قشون محلی منظم به سبک جدید در منطقه شرق، در راستای اهداف روس و انگلیس بوده است؛ ولی با مطالعه در اسناد روشن می‌شود که تشکیل قشون شرق در منطقه سیستان و قاینات ابتکاری جدید نبوده است؛ بلکه این قشون به عنوان چریک محلی از اواخر صفویه وجود داشته و در دوره قاجار اصلاحات شامل وسایل و تجهیزات نظامی جدید در آن به وجود آمده است و تعلیم قشون شرق منحصرأ به معلمان ایرانی به اختصاص داشته است و پای مستشاران نظامی خارجی در این قشون محسوس نیست.

اسنادی که به حضور روس‌ها در شرق اختصاص دارند در موضوعاتی چون ذکر اخباری از جنگ جهانی اول و درگیری با روس‌ها، منازعات بین مردم و قشون روس، نامه کنسول روس به شوکت‌الملک و ذکر بی‌طرفی ایران در جنگ جهانی اول (۱۳۳۳ ق)، ورود روس‌ها به سلیانی و غارت اموال مردم و ... است.

اسناد مربوط به هندی‌ها در شرق در موضوعاتی چون نزاع سواران هندی با اهالی علی‌آباد، فرار اتباع هندی اردوی انگلیس و تلاش برای پیدا کردن آن، ورود توپچی و مهمات از هندوستان به ایران و ... است. برخی از اسناد اعتبار و ارزش تاریخی ویژه‌ای دارند مانند خبر پذیرش اولتیماتوم روس، جریان به توپ بستن حرم رضوی توسط روس‌ها، اوضاع ایران مقارن جنگ جهانی اول، نامه شوکت‌الملک به احمدشاه قاجار در مورد ورود آلمان‌ها به قاینات و ...